

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Cilt: 12 Sayı: 68 Yıl: 2019
www.sosyalarastirmalar.com
Issn: 1307-9581

Volume: 12 Issue: 68 Year: 2019
www.sosyalarastirmalar.com
Issn: 1307-9581

Doi Number:
http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3839

ŞAPKA İNKILÂBİ VE ŞAPKA İNKILÂBININ TÜRK TOPLUMU ÜZERİNDEKİ TRAVMATİK ETKİLERİ

HAT REVOLUTION AND THE TRAUMATIC EFFECTS OF THE HAT REVOLUTION ON TURKISH SOCIETY

Arif Olgun KÖZLEME*

Öz

Pek çok şeyin tek tipleştiği ve sıradanlaşmaya başladığı küresel zamanlara kadar her milletin pek çok sebeplerden kaynaklı olarak kendilerine özgü bir kıyafet anlayışları olmuştur. Aynı durum Türk milleti için de söz konusudur. Bununla birlikte Türk toplumunun tabii olmayan bir yöntemle kıyafet değiştirme çabaları II. Mahmud dönemine kadar dayanmaktadır. Türk milletinin Batılı kıyafetler konusunda en sert direnci "gâvur" alâmetifarıkası olarak görülen şapkaya karşı olmuştur. Buna Osmanlı dönemi de dâhildir. Bununla birlikte Tanzimat'tan sonra medreselerin yanında Batı tarzı eğitime geçilmesi ve Batı ile olan ilişkilerin yoğunlaşması, şapkanın yurt içinde belli alanlarda ve yurt dışı seyahatlerde giyilmesini de başlatmıştır. Burada bir gönüllülük söz konusu olduğu için, bu durum sosyal bir sıkıntı halini almamıştır. Ancak Cumhuriyetin kurulmasından birkaç yıl sonra şapka iktisasının zorunlu hale gelmesi, halkın geniş kesimleri arasında bir sıkıntıyı doğurmuştur. Buna ek olarak, şapkanın mümessili görülen "gâvura" karşı Anadolu halkının verdiği varlık mücadelesinden hemen sonra bunun yapılmış olması, sosyal bir travmaya da yol açmıştır. Hâlbuki serbest bir ortamda ve belli bir süreç içerisinde gönüllülük esasına dayalı olarak şapkanın benimsemesi de düşünülebilirdi. Bu çalışma, şapka iktisasına giden yolu, uygulama yöntemindeki yanlışlıkları, zorlamanın halkın üzerindeki olumsuz etkilerini ve bu konuda halkın ikna edilebileceği demokratik yolların da olabildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma literatür taramasına dayalı tasvirî bir yöntemle ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şapka, İnkılâp, Türk Modernleşmesi, Halk ve Demokrasi.

Abstract

Every nation has a typical understanding of clothes for many reasons. At least has been like this until global times. In global time, many things have become commonplace. The same is true for the Turkish nation. The efforts of the Turkish nation to change clothes by force began during the reign of Mahmud II. The hat was seen the symbol of Westernisation and people regarded such symbol as the sign of oppression. In the eyes of people the hat was worn by "gâvur" the infidels. This also includes the Ottoman period. Along with the madrasa education with the Tanzimat, Western-style education was also started. Relations with the West have also intensified. Thus hat, in certain areas in the country and abroad has started to be worn. However, the adoption of the hat on a voluntary basis could be considered in a free environment and in a certain process. A few years after the establishment of the Republic, it became obligatory to wear a hat. This has caused problems for the majority of the population. The Anatolian people struggled for salvation against the "gâvura" which they considered identical with the hat. That's why immediately after the war, the hat revolution led to a social trauma. This study aims to reveal the process of hat reform, mistakes in the method of application, the negative effects of coercion on the public and that there are of the democratic ways in which the public can be convinced. The study has been dealt with a descriptive method based on literature review.

Keywords: Hat, Revolution, Turkish Modernization, People and Democracy.

* Doç. Dr., ÇOMÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, olgunkozleme@gmail.com

1. Giriş

Bir milletin kültürünü veya kimliğini yansıtan en önemli göstergelerden biri tartışmasız sahip olduğu kıyafet anlayışıdır. Milletlerin veya toplumların iklim, coğrafya ve dini inanışlar başta olmak üzere pek çok etkenle hayatın tabii seyri içerisinde kendileştirerek ortaya çıkardıkları kıyafet anlayışları, onları diğer milletlerden ayıran en önemli kimlik özelliklerinden birini oluşturmaktadır. Türk milletinin Batı etkisine kadarki kıyafet anlayışı da bu sosyolojik tabilik üzerinde yürümüştür. Ancak Osmanlı'nın daha önce değersiz görerek kendisini büyük ölçüde kapattığı Batı medeniyeti karşısında II. Viyana kuşatmasını takiben başlayan seri yenilgiler, önce şaşkınlığa, sonra hayranlığa ve nihayet hayranlığın da kayıtsız taklide dönüştüğü bir süreci başlatmıştır. Bu durum, kültürün pek çok alanında olduğu gibi, kıyafet alanında da, bugün de devam eden tabilik ve etkilenmenin ötesinde bir Batı şekilciliğini doğurmuştur. Lale Devri'nde saray ve elit kesim gibi dar bir alanda başlayan alafrangalık, pek çok alanda olduğu gibi kıyafet alanında da zamanla toplumun geniş kesimlerine yayılmıştır. Alafrangalık, Osmanlı döneminde başlayan Batılılaşma hareketlerinin en çok tartışılan konularından birini oluşturmuştur. Başta edebiyat olmak üzere pek çok alanda yazılan eserlerin, bilinçsiz Batı taklitçiliği olarak alafrangalığı ele alıp hicvettiği görülmüştür. Bilinçsiz Batılılaşmanın hicvedildiği bu eserlerdeki alafrangalığın en çok öne çıkan alamet-i farikalarından biri de kesinlikle şapkadır. Asırlarca öteki olarak görülerek "gâvur" lakabıyla tezyif edilen Batılı'nın şapka giyeni "en kötü gâvur" olarak görülmüştür. Şapkalı bir gayrimüslimin geldiği Müslüman evinde şapkanın dokunduğu yerler titizlikle dezenfekte edilecek kadar (Bkz. Atay, 2012) şapka ve onu takan kerih görülmüştür. Bununla birlikte, Osmanlı'nın son dönemlerinde Batı kaynaklı müfredatlara göre eğitim alanların arasında, söz konusu kişilerin özellikle Batı'ya yolculuklarında şapka takılmaya başlanmıştır. Cumhuriyetin kurulmasından sonra hızını artıran Batılılaşma hareketlerinden şapka da nasibini almıştır. Ancak bu çalışma da ele alındığı üzere, şapkanın giyilmesinden ziyade, onun taktırılıp yaygınlaştırılmaya çalışılmasındaki yöntem eleştiriye konu olmaktadır. II. Mahmud'un modernlik adına sarık yerine zorla fes getirmesi, bir asır sonra yine aynı amaçla ve yine zorla fes yerine şapkanın getirilmesi, çok başarılı olunmamasına rağmen Batılılaşma anlayışında aynı yöntemin ısrarla devam ettirildiğini göstermektedir. Üstelik Müslüman Anadolu halkının "gâvura" karşı verilen mücadelenin henüz etkisindeyken şapka giyilmeye icbar edilmesi, kaçınılmaz olarak onun üzerinde travmatik bir etkiyi de beraberinde getirmiştir. Gönüllülük esasına göre zamanla Türk insanının şapka giyebileceği yöntemi tercih edilmemiştir. Böylece bugünde konuşulan ve birçok araştırmaya konu olan pek çok acıların veya tartışmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Bu çalışma da, şapka iktisası ile ilgili uygulanan yöntemi ve onun mahzurlarını ele almayı, bu konuda halkı incitmeyecek daha demokratik yolların da olabildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma bütününde ele alınan her bilgi bu amaca dönük olarak konu edinilmiştir. Çalışma literatür taramasına dayalı tasviri bir yöntemle ala alınmıştır.

2. Şapka İnkılâbına Giden Yol

Türk milleti, yaşam biçimleri, inançları ve zamanın ruhunun değişimine bağlı olarak, diğer pek çok millet gibi değişik başlıklar takmışlardır. Eski Türklerden Uygur erkeklerinin giydikleri kürklerin tamamlayıcı unsuru olarak süslü başlıklar giydikleri, aynı şekilde kadınlarının da hotozlu başlıklar taktıkları bilinmektedir (Ögel, 1997, 89). Türk kültür hayatında İslam dininin kabulü ve yerleşik hayata geçişle birlikte göçebelikte tercih edilen rahat kıyafetlerin yerini daha karmaşık kıyafetler almaya başlamıştır. Dokuma kumaşların yoğun olarak kıyafetlere yansıdığı bu dönemde, en belirgin değişiklik başlıklarda yaşanmıştır. Kalpağın varlığını devam ettirmesinin yanında, kavuk, külah ve sarık gibi farklı isimler altında tercih edilmeye başlanan başlıklar; aynı zamanda toplumdaki hiyerarşiyi veya statüyü de gösteren semboller haline gelmişlerdir (Aysal, 2011, 3-32). Öyle ki, bu semboller öldükten sonra mezar taşlarına bile yansımıştır. Devlet görevlileri rütbelerini gösteren başlıklarla, Müslim ve gayrimüslimler kendi anlayışlarına göre tercih ettikleri bir başlıkla ve daha da ayrıntıda her tarikat mensubu kendi anlayışlarını sembolize eden bir başlık veya onu bütünleyen bir kıyafetle rahat bir şekilde toplum içerisinde olabilmişlerdir (Lewis, 1984, 266). Ancak Osmanlı Devletinin 18. yüzyılda Batı'nın üstünlüğünü kabul etmesiyle birlikte, ilk olarak ordudan başlayarak bir kıyafet değişimi de gündeme gelmiştir. Özellikle III. Selim (1789-1807) döneminde hızlanan Batılılaşma hareketlerinde askeri kıyafetlerde önemli değişiklikler olmuş ve değişimin hızı II. Mahmud ile birlikte daha da hızlanmıştır. II. Mahmud'un Yeniçerinin yerine kurulan *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye* isimli askeri birliğe ve memurlara Batı tarzı kıyafeti mecbur kılmasıyla bu alanda hissedilir bir değişim meydana gelmiştir. Söz konusu devlet görevlilerine Ceket, pantolon ve potin gibi kıyafetlerin tamamlayıcı unsuru olarak sarığın yerine fesin getirilmesi, başta Şeyhülislam olmak üzere bazı çevreleri rahatsız etmiş ve yapılanlar din açısından rahatsız edici ve özenti bulunarak II. Mahmud'a "*Gavur Padişah*" lakabı vermişlerdir (Lewis, 1984, 102). 1903 yılında Sultan II. Abdülhamid, topçu ve süvari birliklerine fes yerine kalpak giydirmek istemiş, ancak yaklaşık bir asırdır giyilen fes konusunda bir alışkanlığın oluşmasıyla, bu

girişime çeşitli çevrelerden itirazlar yükselmiştir (Gül, 1998, 259). Bu itirazların bazen dini bir retorik ile yapılmış olması, toplumun alışkanlıklarını devam ettirme konusundaki hassasiyetine dini referans sağlama olarak düşünülmelidir. Batılılaşmanın hızlandığı II. Meşrutiyet döneminde çıkarılan *Elbise-i Askeriye Nizamnamesi* (1909) ile bütün üniformanın rengine uyumlu olarak haki renkli kalpak, başlık olarak kabul edilmiştir. Fes, ordu içerisinde sadece Bahriye ve Musika-i Hümayun sınıflarına has kılınmıştır (Sevin, 1973, 137). Askeriyeye dönük olarak yapılan kıyafet düzenlemeleri zamanla bir takım memur ve hatta sivillere de uygulanmıştır. Özgürlük, eşitlik, birlik ve kardeşlik fikirlerinin önem kazandığı bu dönemde; Batılı giyim tarzına dönük faaliyetler, büyük ölçüde dini ve millî bir anlayış çerçevesinde ele alındığı için kısmi eleştirilerin ötesinde toplumsal travmatik bir durum yaratmamıştır.

Bütün bunlarla birlikte Osmanlının dağılmasına kadar şapka milli bir serpuş olarak kabul edilip giyilmemiştir. Ancak Batılı eğitim alan birçok Osmanlı aydını Batıya olan seyahatlerinde şapka giymeye başlamışlardır. Bunlar arasında daima Batılı giyim tarzına ilgi duyan Mustafa Kemal de bulunmaktadır. Öyle ki, Mustafa Kemal davet üzerine Fransa'daki Picardy Manevraları'na izlemek için Arnavut kökenli Binbaşı Selahattin Bey ile Paris'e giderken, Mustafa Kemal Sırbistan geçer geçmez üniformasının bir parçası olan başındaki fesi çıkararak çantasından çıkardığı kasketini başına takmıştır. Arkadaşı Binbaşı Selahattin, kendilerinin birinci sınıf mevkide devleti temsilen devlet imkânlarıyla seyahat ettiklerini ve Osmanlılık veya Müslümanlıklarının belli olması gerektiğini söyleyerek Mustafa Kemal'e itiraz etmiştir. Ancak Sırbistan'da bir istasyonda bir çocuğun ona "Tuh Türk!" diye bağırması üzerine o da çantasından çıkardığı kasketini başına yerleştirmiştir (Mango, 2018,120-121). Kimilerine göre bu olay, Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhuriyet döneminde şapka inkılabı yapmasının psikolojik temelini oluşturmuştur (Turan, 1999, 4). Ancak bu olay gerçekten bu şekilde yaşanmış olsa bile, başka medeniyet mensuplarından kendi medeniyetine dönük her eleştiri veya öteki görme yaklaşımını her zaman bir gerçeklik olarak görülmesi ve buna dönük dönüştürme çabasına girişilmesi, bir hiçleşmeyi veya yüzyıllar içerisinde oluşturulmuş değerli birikimleri kaybetme tehlikesini beraberinde getirebileceği de gözden kaçırılmamalıdır.

3. Şapka İnkılabı

İlk meclisin yapısının değiştirilmesinden sonra hızlı bir laikleşme sürecine giren yeni Türkiye Cumhuriyeti, 1925 yılı itibariyle temel tercilerini de netleştirmeye başlamıştır. 1924 Anayasası ile bütün yetkileri elinde toplayan rejimin, Hilafetin kaldırılması, Tevhid-i tedrisat Kanunu'nun kabulü, Evkaf ve Şer'îye Nezaretinin lağvı ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın hemen kapatılması konularında gösterdiği anlayış, değişimleri halk iradesinin dışında, merkezi bir yaklaşım ve sertlikle yapacağını açıkta ortaya koymuştur (Alkan, 2012, 70). Aynı yıl içerisinde, şapka inkılabı ile tekke ve zaviyelerin kapatılmasına yönelik alınan iki önemli karar da, kökten bir kültür değişimi yolunda söz konusu yaklaşımın kararlılıkla sürdürüleceğinin açık göstergesi olmuştur. Bütün kültürel değerlere dönük inkılablarda olduğu gibi kıyafet inkılabı ile de, Türk milletinin hem iç hem dış görünüşünün yeni bir şekle bürünmesi ve Türkleri Doğulu ruhtan ve bu damgadan kurtarılması, kıyafetleri ile de Batı medeniyetine katılması (Aydemir, 1985, 234-235), terakki için behemehâl yapılması gereken bir amaç olarak benimsenmiştir.

Atatürk ve arkadaşlarına göre, Din veya inançla kıyafet arasında hiçbir bağlantı bulunmamaktadır. Bunun aksi İslam dinini anlamamaktır. Bu yaklaşımın bir devamı olarak, inanç ile kıyafet arasında bir ayırım yaparak, yüksek dini duyguyu kalplerdeki yerine koymak için şapka İnkılabı yapılmıştır. Yine bu inkılabı savunanlara göre, Osmanlının bir dönem sembolü olan ve modern olma uğruna getirilen fesin atılmasıyla, Türk insanı "modern dünyanın kıyafetine!" bürünmüştür (Olçayto, 1984, 215). Bu anlayışa göre, şapka, aynı zamanda inkılâp döneminin sembolüdür (Olçayto, 1984, 215). Ancak burada şapkanın dini duyguyu kalplerdeki yerine nasıl oturttuğu ve bir sembol olarak çağdaşlaşmaya nasıl katkılar sağladığı ise açık değildir. Cumhuriyetin kurucu kadrosuna göre, medeniyet (ki onlara göre medeniyet tektir, o da Batı medeniyetidir) bilim ve teknikle birlikte bütün hayat tarzını ve buna bağlı olarak kıyafeti ve onun en sembol göstergesi olan şapkayı da kapsamaktadır. Öyle ki bunu Mahmut Esat Bozkurt'un Atatürk ile ilgili bir anısını aktardığı anekdottan da anlayabilmek mümkündür. Bozkurt'un iddiasına göre, Musul meselesinin Türkiye Cumhuriyeti'nin aleyhine neticlendiği günlerde, Atatürk kendisine şapka iktisası konusundaki düşüncesini sormuş; kendisi de cevap olarak şapka giymenin, Türk milleti hesabına bir Musul fethinden daha üstün olduğunu söylemiştir. Bozkurt, kendisinin bu cevabını Atatürk'ün gülümseyerek ve başını birkaç defa -onaylama mahiyetinde- sallayarak taltif ettiğini söylemektedir (Bozkurt, 2008, 99-100). Söz konusu olay gerçekten bu şekilde yaşanmış ise, her anlamda bir Batılılaşma konusunda dönemin yönetiminin şapka iktisasına olağanüstü bir rol biçtiği anlaşılmaktadır.

Şapka iktisası ile alakalı olarak en çok konuşulan fes, ilk kez Kaptanı Derya Koca Hüseyin Paşa tarafından Akdeniz seferi sırasında Fas'dan alınıp gemideki askerlere giydirerek İstanbul'a getirilmiştir. Kökeninin Yunan serpuşuna dayandığı sanılan fes (Fas isminden gelmektedir), II. Mahmud'un beğenmesi

üzerine, çıkarılan bir fermanla (1825) o zaman için kıyafetin modern bir parçası olarak sarık yerine kabul edilmiştir. O dönemde de, dinin elden gittiğine dair itirazlar olmuş ve yeniliğin kabul ettirilmesi için bazı idamlar gerçekleştirilmiştir. Böylece II. Mahmud, hem milleti “başıbozukluktan” kurtarmanın bir yolunu göstermiş olarak” (Olcayto, 1984, 215) ve hem de milleti modern bir kıyafete büründürmenin ölçüsünü koyarak, gelecek dönemlere örnek için nahoş bir miras bırakmıştır.

Cumhuriyet’in ilk ve aynı zamanda en önemli inkılapları arasında gösterilen Şapka İktisasının temel gerekçesi, medeni olarak kabul edilen Batılı milletlerle bir ayrışma göstergesi şeklinde algılanan ve sembolik bir özellik de taşıyan fes, sarık, kalpak gibi o zaman için takılan başlıkların şapka ile değiştirilerek Batılılar gibi modern bir görünüme kavuşmak olarak sunulmuştur. Böylece Batıların öteki olarak gördükleri Türk halkına bakışları değişebilecek ve onlardan farklı olunmadığı ortaya konulacaktı (Doğaner, 2011, 242). Bir diğer beklenti de giyim değişikliği ile birlikte bir zihniyet değişimi de sağlamaktı. Ancak amaçlananın, toplumu Doğulu zihniyetten Batılı zihniyete geçmesini sağlamak olduğu açık olmasına rağmen, kıyafetteki değişimin bir zihniyet değişimi yaratabilmesi kesin ve açık bir durum da değildi. Üstelik bir toplumun kendine özgü kıyafetlerini kanuni yaptırımlarla düzenlenmek hem oldukça ilginç (Doğaner, 2011, 242), hem de insan hakları, beden bütünlüğü ve dokunulmazlığı açısından da sıkıntılı bir durumdu.

Mustafa Kemal Paşa, 1925’in 24 Ağustos’unda Kastamonu’da, kendisini karşılamaya gelenleri Panama tarzı bir şapka ile selamlamıştır. Onun başının açık olmasını ve elindeki şapkeyi gören halkın da fes ve sarıklarının çıkarmaları bir onay olarak lanse edilse de (Bkz. İmece, 1959), bunu halkın en azından bir kısmı için hayatta kalma korkusunun dışında ne kadar isteyerek yaptıkları meçhuldür. Mustafa Kemal Paşa üç gün sonra 27 Ağustos’ta İnebolu Türk Ocağı’nda giyim ve şapka üzerine şunları söyleyerek: “Bizim kıyafetimiz milli midir? (yükselen hayır sesleri) Size iştirak ediyorum. Tabirimi mazur görünüz. Altı kaval üstü şişhane diye ifade olunabilecek bir kıyafet ne millidir ve ne de beynelmiledir. O halde kıyafetsiz bir millet olur mu arkadaşlar? (yine yükselen hayır, hayır katiyen sesleri). Çok kıymetli bir cevheri çamurla sıvayarak enzarı âleme göstermekte mana var mıdır?...Arkadaşlar, Turan kıyafetini araştırıp ihya eylemeye mahal yoktur. Medeni ve beynelmil kıyafet bizim için çok cevherli, milletimiz için lâıyk bir kıyafettir. Onu iktisâ edeceğiz. Ayakta iskarpın veya fotin, bacakta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, caket ve bittabi bunların mütemmimi olmak üzere başta siperi şemsi serpuş, bunu açık söylemek isterim. Bu serpuşun ismine şapka denir...” bir takım çalkantı ve tepkilere yol açacak Şapka İnkılabı’nı başlatmıştır (Saray ve Tosun, 2005, 132-133).

2 Eylül 1925’te Hükümet’in aldığı 2413 sayılı kararla inkılabın hukuki çerçevesi de oluşturulmuştur (Bkz: TBMM Zabıt Ceridesi, C. 19, 247-262). Böylece devlet memurları için Batı tarzı şapka giymek zorunlu hale gelmiştir. Halkı kapsamayan bu karar, devlet memurlarının şapka giymesiyle halkı da teşvik edici amaç taşımaktaydı. Ancak 25 Kasım 1925’te çıkarılan 671 sayılı kanunla bütün halk şapka giymeye icbar edilmiştir. Şapka İktisası Hakkında Kanun adını taşıyan bu kanuna göre, “Türkiye halkının da umumi serpuşu şapka olup buna münafi bir itiyadın devamını hükümet men eder” (Yalçın ve Gönlülal, 1981, 99) ifadesiyle kararlılık da ortaya konmuştur. Bu kanundan sonra fes giyenler veya şapkeyi eleştirenler, halkı isyana teşvik ya da devlet kuvvetlerine karşı direnmek gibi ağır bir ithamla suçlanmamışlarsa, sadece “kanun ve nizamlara göre, yetkili makamlar tarafından verilmiş emre itaatsizlik suçundan”, bir aya kadar hapis cezasıyla kurtulabileceklerdi (Jaeschke, 1972, 28-29). Ancak çoğu kez uygulamalar farklı seyretmiştir.

Esasında Cumhuriyet döneminde şapka ile ilgili ilk gelişme veya girişim bu değildir. Beş yıl önce ilk Meclisin ilk dönemlerinde, Bursa mebusu Operatör Emin Bey’le Sinop mebusu Şevket Bey’in fes yerine kalpak giyilmesi hakkında verdikleri önerge reddedilmiştir (Bkz: TBMM Zabıt Ceridesi, 29.4.1336, 7. içtima, 2. celse). Batılı eğitim almış olan veya bir şekilde yolları Batı’ya düşmüş olan insanların geleneksel giyim tarzından rahatsızlık duydukları anlaşılmaktadır. Ancak giyimde estetiği ortaya çıkaracak en önemli etkenin ekonomik refahla ilgili imkânlar olduğu ise genellikle göz ardı edilmiştir.

Gerçekte şapka iktisasının uygulanmasına yönelik ilk girişimler, Osmanlıda olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de ordudan başlatılmıştır. Ordu bünyesinde şapka devrimine doğru atılan ilk adım, 1925 Mayıs’ında donanmada Alman tarzı keplerin benimsenmesi olmuştur (Toynbee, 1927, 74). Bu gelişmeden sonra, önce Cumhurbaşkanlığı Muhafız Birliği ve ardından Kara Kuvvetleri için viziye kepi kabul edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ordudan işe başlamakla, şapka ile ilgili yapılacak devrimde ordunun desteğini de arkasına almak istemiş olabilir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa’nın şapka devrimine ordudan başlamış olması, onun devrimlerin metot ve mantığı bakımından Sultan II. Mahmud’un yolunu izlediğine de işaret etmektedir (Koloğlu, 1978, 79). Sultan II. Mahmud’un yeniliklere ilk ordudan başlaması ve özellikle yeniliklerin mecburi bir yöntemle yapılması anlayışı, bir miras olarak sonraki dönem yeniliklerini her daim etkilemiştir.

Şapkanın giyilmesi, teokratik bir düşünce biçimini yıkan başlı başına bir inkılap olarak görülmüştür. Bu şekilde bir düşünceye sahip olanlara göre, şapka gözle görülen ve elle tutulan bir değişiklik olarak, fesin

kaldırılması ve bir sembol olarak onun temsil ettiği gerici düşüncenin yıkılması açısından son derece gerekli ve önemli görülmüştür (Aybars, 1995, 417). Fes getirildiğinde din elden gidiyor çıkışı, aynı şekilde şapkaya da gösterildiyse, sosyolojik açıdan halkın alışkanlıklarına sahip çıkması ve birkaç yıl önce kurtuluş mücadelesi verdiği "gâvur"un alamet-i farikası olarak görülmesi sebebiyle şapkaya bir tepki göstermesi sosyal hayatın akışı içerisinde anlaşılabilir bir durumdur. Şapka ile ilgili cezalandırılanların, şapkayı giymemektен öte, onu bahane ederek gerici ayaklanma çıkardıkları, dini politikaya alet ederek vatana ihanet ettikleri gerekçesiyle mahkûm edildiklerini (Aybars, 1995, 417). söylemek; halkı, onun değerlerini, sosyal hayatın işleyiş tarzını bilmemek veya bilmezden gelmektir. Aynı halkın yine "gâvur" icadı olarak gördüğü traktöre veya benzeri yeniliklere karşı farklı tepki göstermiş olmasının sosyolojisini de açıklamak gerekmektedir.

4. Şapka İnkılabının Uygulanması

Esasında fes, hiçbir zaman dini bir sembol olarak görülmemiştir. Kurtuluş savaşının milli sembol başlığı fes değil, kalpaktır. Ancak halkın büyük bir kesiminde, fes dini bir sembol olarak görülmemesine rağmen, şapkanın bir münkir (kafir) kıyafeti olduğu algısı bulunmaktaydı. Şapka İnkılabının hemen arkasından, buna 30 Ekim 1925'te 677 sayılı Kanunla tarikatların yasaklanması ve tekkelerin kapatılması da eklenince, ülkenin her tarafında, bunu dinin elden gitmesi olarak gören tepkiler yükselmeye başlamıştır. Bunun üzerine, seyyar bir yargı kurumu olarak vatana ihanet, cinayet, işkence, ev basmak, soygun ve çetecilik gibi suçlara bakan İstiklal Mahkemeleri; yıldırım hızıyla Şapka İnkılabından sonra ortaya çıkan olay ve gösterileri bastırmak için, meclisten tekrar idam yetkisi olarak Anadolu'da 1925 sonbaharı itibarıyla yeniden faaliyetlerine başlamıştır. 23 Kasım 1925'te yola çıkan mahkeme, 24 Kasım'da Kayseri'de çalıştıktan sonra 25 Kasım'da Sivas' gelmiştir. Bu seyyar mahkeme her gittiği yerde kendi zihin dünyaları açısından bakarak "gericileri" bir çeşit hukuk terörüyle sindirmeye çalışmıştır (Tunçay, 1992, 152). Anadolu şehirlerini gezmeye başlayan mahkeme, sadece şapkaya muhalif olaylarla ilgilenmemiş; aynı zamanda gittiği şehirlerde halkı şapka edinmeye de davet etmiştir (Alkan, 2012, 72-73). Şapka aleyhine yapılan protestoların büyümemesi için, olaylar hemen ilk başta çok ağır şekilde bastırılmaya çalışılmıştır. Şapka İktisası (giyilmesi) hakkında kanunun TBMM'de çıktığı gün, Erzurum'da bazı protestolar meydana gelmiştir. Bu protestolar, bazı mutaassıpların gerici bir nümayiş teşebbüsü olarak algılanmış, rejimin varlığı için kara bir tehlike olarak görülen bu hareket derhal bastırılmış ve mütecasirler de yakalanmıştır. İşî şansa bırakmayan, bir daha böyle nümayişin gerçekleşmemesi için de İsmet Paşa'nın önerisiyle Erzurum'da bir aylık İdare-i Örfiye (sıkıyönetim) ilan edilmiştir (Cumhuriyet, 1341, 29 Teşrinisâni). "Gavur memur istemeyiz" sloganıyla ayaklandıkları ileri sürülen göstericiler, olayların üçüncü günü Erzurum Divan-ı Harbi Örfisinin yıldırım kararıyla (İstiklal Mahkemesi o an için Erzurum'da bulunmadığından dava sıkıyönetim mahkemesinde görülmüştür) 114 tutukludan üç kişi idama, iki kişi de onar yıl hapis cezasına mahkûm edilmiştir (Tunçay, 1992, 152).

Erzurum'da şapka iktisasına karşı olaylarla ilgili olarak devletin kayıtlarında olmayan ilginç bir olaydan da bahsedilmektedir. Olay veya anlatı Şapka Kanunu'na Muhalefet suçundan Şalcı Bacı isimli bir kadının Erzurum'da idam edilmesiyle ilgilidir. Söz konusu bilginin kaynağı ise gazeteci yazar Çetin Altan veya onun dedesi Kumandan Tatar Hasan Paşa'dır. Altan'a göre, sert bir karaktere sahip olan dedesi Hasan Paşa, aynı zamanda topçu okulundan İsmet Paşa'nın da müdürüdür. Altan'a göre, daha sonra ünlü komutanlar olan öğrencilerinin de sertliğini çokça anlattığı dedesi Hasan Paşa, bir şapka isyanını bastırmak için görevlendirildiği bir kentte (Erzurum'da), hızını alamayarak bir kadını da asmıştır. Altan, bu kadının tarihimizde -burada genel Türk tarihinin mi, yoksa Cumhuriyet tarihinin mi kastedildiği açık değildir- siyasal suçtan asılan ilk kadın olduğu düşüncesindedir. Kadın idam sehпасına çıkmadan önce "Ben bir hatun kişiyim, şapka ile ne derdim ola ki" demesine rağmen dinlenmemiştir. Altan, bu olayın kendisi henüz doğmadan önce gerçekleştiğini, sonradan öğrendiğinde ise, içinde ince bir sızı gibi bir burukluk kaldığını ifade etmektedir (Altan, 1976, 59). Böyle bir olay gerçekleşti ise, neden devletin kayıtlarında bulunmadığı, gerçek değilse Tek Parti dönemi ideolojisi ile oldukça barışık olan Altan'ın neden dedesi hakkında bu şekilde ağır bir itham veya tezviratta bulunduğu meselesi hala tam olarak açıklığa kavuşturulmuş da değildir. Erkeklerle ilgili olarak çıkarılan Şapka Kanunu'yla alakası kurularak bir kadının neden asıldığının gerekçesi bir takım kaynaklarda Erzurum'da şapka iktisasına gösterilen muhalefetinin kırılması ve kestirme yoldan halkın sindirilmesi (Aktaş, 2005, 180-182) olarak belirtilmiştir. Ancak doğruluğu henüz kesin olarak tevsik edilmemiş söz konusu olayın hakikatinin ne olduğu ortaya konulmadan, kesin yaşanmış gibi gerekçesinin de söylenmesi, bilimsel açıdan birçok sakıncalar içermektedir.

Seyyar İstiklal Mahkemesi Sivas'ta bulunduğu sırada, 25 Kasım 1925'te idam kararının meclis onayına sunulmadan uygulanması için İstiklal Mahkemelerine yetki verilmiştir. Ortaya çıkacak sorunları gecikmeden aşma, mahkemeyi "inkılâpçı" ve etkin kılma (Aybars, 1995, 408) adına olsa bile, bu karar idam

gibi hassas bir konuda telafisi mümkün olmayan ve istismara dönük uygulamalara da yol açmıştır. Sivas'ta işe hızlı başlayan Ali Çetinkaya (kel Ali) reisliğindeki mahkeme, 'Türkiye Devleti'nin şeklini tebdil ve tağyir amacıyla halkı ayaklanmaya kıskırttığı sabit olan' bir kişiyi (İmamzade Mehmet Necati) idam ederek ve pek çok kişiye de çeşitli hapis cezaları verip sürgün ederek "ulvi" görevini Sivas için şimdilik yeterli görmüştür. Mahkemenin önemli üyelerinden birinin doktor kökenli, radikal görüşlü ve sertlik yanlısı Reşit Galip olması, siyasal bir projeye veya devrime hukuki zemin oluşturma çabasını göstermektedir. Mahkemenin diğer üyeleri ise, Kılıç Ali ve Savcı Necip Ali'dir. Seyyar İstiklal Mahkemelerinin üç Ali'sinin o dönem verdikleri hükümlerin hukuki meşruiyeti hiçbir zaman izah edilememiştir. Bu arada Sivas'taki şapka ile ilgili suçun, şapka aleyhine duvarlara asılan yazılar olduğunu da belirtmek gerekmektedir (Aybars, 1995, 408). Ancak şapka suçundan sorgulanan "sanıklara", 3 Haziran 1925'te kapatılmış olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na niçin girdiklerinin veya o fırka ile ilişkilerinin sorgulanmaya başlanmasıyla (Alkan, 2012, 129), meselenin bir han (Taşhan) duvarına asılan şapka karşıtı bir broşür olmadığı, zaten sindirilmiş olan muhalefetin kalıntılarının yapılacak devrimler yolunda bir engel olmasının tamamen önüne geçmek olduğunu ortaya koymaktadır.

Esasında Sivas'taki bu olay, 19. yüzyıl sonlarından Ermenilerden kalma yafta geleneğini akla getirmektedir. Bir amaca, kamuoyu oluşturmaya, rakibi tüketmeye veya karşı tarafı zor durumda bırakmaya dönük yafta asma geleneği, karşı taraf aleyhine yapılacaklara meşru zemin hazırlama amacı gütmektedir. Sivas'ta asılan yaftanın sorumlusunun bulunamaması ve mahkemenin tamamen muhalefet kalıntılarında dönük uygulanması da bunu akla getirmektedir. Üstelik Sivas'ta yafta geleneğinin o dönem için başka örneklerini de görmek mümkündür (Bkz. Yularkıran, 2001, 49). Şapkanın bütün halka uygulanması konusunda kanunun çıkışıyla, İstiklal Mahkemesi'nin Sivas'a varışının aynı güne rastlaması, esas meselenin şapkaya karşı oluşacak bir direnişi kırmaktan çok, şapka meselesini ön planda tutarak muhalefeti ve halkı yıldırma gayesine dönük bir amaç olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca şu da belirtilmelidir ki, Terakkiperver Fırka sempatisini veya mensuplarının Ağustos başlarında cereyan eden ve on-onbeş gün kadar devam eden mahalli seçim sürecinde, Halk Fırkası'nın listesini delmeye dönük "affedilmez" teşebbüsleri veya "suçları" olmasaydı, asılan bir yaftadan ibaret Sivas şapka karşıtlığı meselesi, sadece yarı okur-yazar ve kullanılmaya müsait İmamzade Mehmet Necati'nin (Çil Mehmet) asılmasıyla kuvvetle muhtemel kapatılabilirdi.

Sivas'ta "asayiş" sağlayan mahkeme, Tokat, Amasya, Samsun ve Trabzon üzerinden Erzurum'a gelmiştir. Mahkeme her gittiği ilde sadece şapka karşıtı davalara bakmamış, aynı zamanda şapka takılmasını da emretmiştir. Hem o zamanki yönetim ve hem de çok partili hayata geçtikten sonra da şapka iktisasını büyük devrim olarak görenler, belki de değer verilip ikna edilmediği ve zorlandığı için, kimliğinin aksi gördüğü bir uygulamayı halkın en doğal hakkı olan eleştirisine veya protestosuna ayaklanma olarak bakmıştır. 22 Kasım'da gerçekleşen Kayseri protestoları ve 26 Kasım'da meydana gelen Maraş protestoları bu cihetten bir durumdur. Kayseri'de basit protestonun dışında her hangi bir olay yaşanmamıştır (Aysal, 2011, 3-32). Ancak protestocular devlete karşı kalkışan ve hainlik yapanlar olarak görülmüşlerdir. Benzer şekilde şapka iktisası ile ilgili Maraş'ta olup bitenleri gerici bir ayaklanma olarak değerlendirmek (Aysal, 2011, 3-32), halkın kendi kaderi hakkında yönetimin ve bürokrasinin verdiği her kararı sorgusuz kabul etmesini beklemek demektir ki, bu şekilde kısıp alınmış bir toplumun kabiliyetlerini ortaya koyarak ilerlemesi ise pek mümkün değildir. Bu insanların çoğunun İstiklal Savaşı'nda canlarını ortaya koydukları gerçeği ise önemli görülmemiştir. Mahkemenin şapka karşıtı gösterilerin en yoğun yaşandığı Erzurum'a İstiklal Mahkemesinin, Başvekil İsmet Paşa hükümetinin emir ve kararıyla gönderildiğini (TBMM Arş., T-3 Dosya 311. Zarf 1) de belirtmek gerekmektedir. Erzurum'da bir hafta kalan mahkeme 4 Aralık'ta tekrar Trabzon'a döndüğünde, hemen hemen bütün Trabzon halkının şapka giydiği görülmüştür (Aybars, 1995, 409). Bu benzer manzaranın Tokat, Amasya gibi diğer iller içinde geçerli olduğunu belirtmek gerekmektedir. Ancak bu insanların çoğunu şapka giymeye iten insiyak ve düşüncenin kendi irade ve isteklerinden kaynaklanmadığını belirtmek gerekmektedir.

Erzurum'da işini bitirerek 11 Aralık'ta Rize'ye gelen mahkeme, iki günde 143 vatandaşı yargılama başarısını göstermiştir. Yargılananların 8'ini idama, diğerlerini de çeşitli hapis cezalarına mahkûm etmiştir (Aybars, 1995: 411). Rize'de şapka aleyhine olayların çıkmasının en önde gelen sebebi olarak ise, İskilipli Atıf Hoca'nın "Frenk Mukallitliği ve Şapka" isimli risalesi görülmüştür (Cumhuriyet, 1341, 15 Kânunievvel). Rize'de halkı kıskırtan "gericilerin" başı görülerek idam edilen ve bu kişinin uğradığı diğer şehirlerde de ayaklanma çıktığı ileri sürülen Şeyh Hacı Osman'ın, bu kadar kısa bir yargılama süreci içerisinde İstanbul'da gizli bir örgüte bağlı olarak çalıştığı mahkemece "sabit" bulunmuştur. Seyyar İstiklal Mahkemesi, Rize'de idam kararlarının uygulanmasını beklemeden Giresun'a hareket etmiştir (Aybars, 1995, 411). Böyle bir durumda Giresun halkının hangi ruh hali ile mahkemeyi bekleyeceğini tahmin etmek güç olmayacaktır. 15

Aralık'ta Giresun'a gelen mahkeme, "dini siyasete alet etmek, şapka aleyhinde bulunmak ve halkı hükümete isyana teşvik" suçundan 60 vatandaşı yargılamış ve üç gün içerisinde verilen karar neticesinde iki vatandaş idam edilmiş, diğerleri de çeşitli hapis cezalarına çarptırılmışlardır (Alkan, 2012, 74). Cana mala dokunmayan Giresun'daki şapka iktisasına karşı gösterilerden idam kararları bile çıkabilmiştir. Yıldırım hızıyla işini bitiren mahkeme, 18 Aralıkta İstanbul'a hareket ederken (Hakimiyet-i Milliye, 1925, 17,18,20 Aralık), mahkemenin Samsun dâhil, muhtemel uğrayabileceği illerdeki insanların ruh hallerinin sağlıklı çalıştığı sağduyunun kapsamına girmemektedir. Ayrıca şapka gibi bir varoluş özelliği taşımayan basit bir konuda dahi bu şekilde bir tavrın, halkın yeteneklerini körelteceği ve onları devletine küstüreceği pek dikkate alınmamıştır.

Şapkaya karşı risale yayınlamak veya eleştirmek suçlarından çok sayıda kişi Ankara'ya toplandıktan, Türkiye'yi dolaşan mahkeme altın vuruş için 29 Aralık 1925'te başkente gelmiştir. Mahkemeyi istasyonda askeri bir törenle Başbakan İsmet Paşa, Meclis Başkanı Kazım Paşa, mebuslar ve Cumhurbaşkanı yaveri karşılamıştır (Hakimiyet-i Milliye, 1925, 20-30 Aralık). Bu durum hükümetin şapka meselesini önemli gördüğü ve İstiklal Mahkemesinin bu konudaki faaliyetlerini kuvvetle desteklediği anlamına gelmektedir. Hükümetin bu tavrı bir çelişkiyi de beraberinde taşımaktadır. Şapka uğruna başların alındığı ve hükümetin teyakkuzda olduğu anlaşılan bir konunun önemsizliğinin halka anlatılması zorluğudur. Hükümetin Batılılaşma konusunda olmazsa olmaz gördüğü bir meselede, yılların alışkanlığından kaynaklı bir tutumdan, tamamen öteki gördüğü bir başka tutuma geçmeye zorlanmasında halkın gösterdiği itirazı da anlamak gerekmektedir.

Seyyar İstiklal Mahkemelerinin şapka ile ilgili faaliyetleri yukarıda açılış vilayetlerle sınırlı olmamıştır. Ancak diğer vilayetlerdeki şapka karşıtı olayların görece daha sakin seyretmesi ve buralarda yapılan tutuklamalarla ilgili yargı sürecinin çoğunlukla başkente taşınması sebebiyle bu vilayetlerdeki olayların ayrıntısına girilmesi konunun anlaşılması açısından gerekli görülmemiştir.

Ankara'da işe hızlı başlayan mahkeme, şapka suçluları iler birlikte diğer suçluların da davasına bakarak ivedi kararlar almıştır. Ancak önemine binaen üzerinde en çok durulması gereken ise, şapka ile ilgili Erzurum, Rize, Giresun ve Maraş duruşmaları olmuştur. Erzurum'da sıkıyönetim mahkemesi, Rize ve Giresun'da da seyyar İstiklal Mahkemesi pek çok kişiye başta idam olmak üzere değişik cezalar vermişse de, tedbiren suçluların bir kısmı diğer illerden de olduğu gibi Ankara'ya nakledilmişti. Mahkeme 3 Şubat 1926'da nihai kararını vermiştir. 3 Aralık 1925'ten beri yapılan tutuklamalardan sonra yapılan yargılamaların sonucunda, Erzurum, Rize ve Giresun olayları mahkemeye göre "açıklığa" kavuşturulmuştur. Olayı hazırlayanların baş müessesilerinin, 7 Aralık 1925'te tutuklanan ve şapka kanunundan bir yıl önce 1924'te yadığı "Frenk Mukallitliği ve Şapka" isimli eseri yüzünden İskilipli Atf Hoca, Giresun olaylarını kışkırttığı sonucuna varılan Ali Rıza ve Erzurum olaylarını gönderdiği mektuplarla başlatan kişi olduğu "tespit" edilen Fatih'te Sofular ve Tabyanlılar şeyhi Süleyman oldukları kararı verilmiştir. Suçlama "Türkiye Cumhuriyeti'nin doğru yolda attığı ilerici adımlara engel olmak, halkı isyan ve irticaa teşvik etmek" ten yapılarak idam cezasına karar verilmiş (Aybars, 1995, 416) ve idam hükümleri ertesi sabah Meclis binası önünde yerine getirilmiştir (Hakimiyet-i Milliye, 1926, 4 Şubat). Atf Hoca'nın başına ip geçirilirken, Kılıç Ali de aynı anda Hoca'nın başına bir şapka geçirerek "giy domuz!" demiş ve idam ilmeği gözünün önünde olan insana küfürler savurmuştur. Atf Hoca ipten saatlerce sallandırılarak teşhir edilmiştir (Nur, 1992, C. III, 298). Aynı şekilde 14-17 Ocak tarihleri arasında yargılanan Maraş olayı sanıklarından da altısının idamına ve diğer sanıkların çeşitli hapis cezalarına çarptırılmasına karar verilmiştir (Tunçay, 1992, 157).

Ancak burada pek çok insan tarafından şapka mağdurlarının sembol ismi olarak görülen İskilipli Atf Hoca meselesinde ayrıca durmak gerekmektedir. Zira Atf Hoca'nın idamına hükmedilen kararda, onun sadece şapka kanunundan bir yıl önce yazdığı yukarıda adı geçen risalesi yüzünden asılmadığı belirtilmiştir. Bununla birlikte Olaylarının çıktığı yerlere risalesini çoğaltıp gönderdiği, şapka karşıtlarının pek çoğunun üzerinde risalenin ele geçirildiği, şapka olaylarının en büyük etkeninin bu risale olduğu, Atf Hoca'nın 31 Mart ayaklanması ve Mahmut Paşa'nın öldürülmesi olayı ile ilgisi nedeniyle Sinop'ta sürgün bulunduğu, Milli Mücadele'de Yunan işgalini olumlayan beyannameler yayınladığı da ona yöneltilecek suçlamalar arasında bulunmaktadır (TBMM Arş, T.3, Dosya 172/2). Atf Hoca bu suçlamaları kabul etmemişse de, suçu mahkemece sabit görülmüş ve idamında bir beis görülmemiştir. Atf Hoca, 1924 yılında çıkan kitabın resmi makamlardan izin ve hatta takdirler alınarak basıldığını mahkemede beyan etmişse de (Bkz, Kısakürek, 1999), bu gerçeklik mahkemenin kararını değiştirmemiştir. Diğer mesele ise, Atf Hoca'nın Teal-i İslam Cemiyeti üyesi olarak İstiklal Savaşı'na karşı çıktığı iddiasıdır. Ancak cemiyet adına İstiklal Savaşı'nı eleştiren, İngiliz mandasını kurtuluş yolu olarak gören ve uçaklardan Anadolu halkına dağıtılan bildiriye Atf Hoca karşı çıkmıştır. O da Mehmet Akif gibi Kurtuluş Savaşı'na destek vermiştir (Erkoç, 2014, 28-34).

Yine de bu onun idama gitmesini engelleyememiştir. Atıf Hoca'nın şapka kanunu çıkmadan önce yazdığı bir risale sebebiyle adam edilmesini, bu olayla ilgili görüş serdeden birçok insan gibi Andrew Mango da adli terörün en kötü örneği (Mango, 2018, 504) olarak tavsif etmiştir.

Şapka Kanunu'na muhalefet ettikleri gerekçesiyle İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan kişiler ve aldıkları cezalar hakkında kesin sayıları vermek mümkün değildir. Çünkü mahkeme bir yandan seyyar çalışıp gününbirlik kararlar verirken, bir yandan da mahallinde yargulamakta sakınca gördüğü bazı sanıkları Ankara'ya göndererek orada yargılamıştır. Bu şekilde şapka muhalefetine planlı ve teşkilatlı bir organizasyon eseri olduğu paranoyası ile birbirleriyle alakasız insanlar aynı dava içinde mütalaa edilerek yargılanmış ve mahkûm edilmiştir. Giresun ve Erzurum şapka muhaliflerinin Ankara'da yargılananları ile bağlantısı kurularak, Şapka Kanunu'ndan çok önce yazmış olduğu "Frenk Mukallitliği ve Şapka" isimli bir risale sebebiyle İskilipli Atıf Hoca'nın yargılanıp idam edilmesi (Bkz. Erkoç, 2014) bunu göstermektedir.

Her alanda muhalefetin ortadan kaldırıldığını düşünen hükümet, İstiklal Mahkemeleri'nin görev süresini 7 Mart 1927 itibarıyla sonlandırmıştır. Takrir-i Sükun Kanunu'nun iki yıl daha görev süresinin uzatılmasına karar verilmiştir. Öte yandan İstiklal Mahkemeleri'nin görev süresi tekrar uzatılmamakla birlikte, bu mahkemelere vücut veren İstiklal Mahkemi Konunu ve ekleri 1949'a kadar yürürlükte kalmıştır (Alkan, 2012, 84). Ancak, şapka ile ilgili yapılanlar devam etmiş, 3 Aralık 1934'te çıkarılan Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun ile din görevlilerine getirilen vesika ile dini kisvesi üzerinde sokağa çıkma imtiyazı yasaklanmıştır. Din görevlileri de bu kanunun gereği olarak her vatandaş gibi sokağa şapka ile çıkmak zorunda kalmışlardır (Doğaner, 2011, 243). Mesele bu kadarla da bırakılmamış, söz konusu kanunun uygulanması ve ülkenin en ücra köşelerine kadar nüfuz etmesi konusunda parti müfettişlerine ve vilayetlere gönderilen bir şifrede, hâlen sarıklarını çıkarmayanların bulunduğu veya hocaların şapka giymemek için başı açık olarak gezdikleri belirtilerek, cezai müeyyidelerin sıkı bir biçimde uygulanması gerektiği önemle vurgulanmıştır (B.C.A. CHP Fonu, 490.01. 611. 122. 1.).

Pek çok devrimde olduğu gibi, şapka ile simgelenen çağdaştırma çabalarının dini geleneklerle çatışmasında daima halkın nereye kadar tahammül edeceği sınıranın bir yol izlenmiştir. Bunu 1926'nın bahar aylarında İstanbul gazetelerinde birbirini takip eden haberlerden de anlamak mümkündür. Birinci habere göre, Diyanet İşleri Riyaseti, şapka ile namaz kılınabilir tebliğinde bulunmuştur (Cumhuriyet, 1925, 5 Mart). İkinci haber ise, "münevver" bir hoca olarak lanse dilen Göztepe Camii İmamı Hacı Cemaleddin Efendi'nin Türkçe namaz kıldırması haberidir (Vakit, 1926, 6 Nisan). "Aydın hoca" olmanın ölçüsünü bu şekilde gören adı geçen gazete, bu durumu günlerce alkışlayan yazılar çıkarmıştır. Ancak bir ay geçmeden Diyanet İşleri Reisi Rıfat Börekçi Hoca'nın "Türkçe namaz kılınabilir mi" sorusuna, "kılınamaz" şeklinde cevap vermesi (Cumhuriyet, 1926, 3 Mayıs), en azından o zaman için bunun uygulanmasının veya yaygınlaştırılmasının önüne geçmiştir. Her ne kadar yenilikler için halk iradesi dikkate alınmamışsa da, "çağdaşlaşma" konusunda halkın nereye kadar tahammül göstereceği konusunda sağlam bir fikir sahibi olunduğu ve toplumun iyi okunduğu anlaşılmaktadır (Tunçay, 1992, 159).

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, Cumhuriyet kurularak saltanat kaldırılmışsa da, yönetim anlayışında bir sekülerleşme hariç muhafazakârlık olduğu gibi devam etmiştir. Zira Mustafa Kemal Paşa'nın ölümüne kadar saltanat dönemindeki padişahlardan daha çok yetkisi olduğu veya padişahların yetkilerinin ötesinde görerek hiçbir zaman yapmayı akıllarına getiremeyeceği pek çok icraatı tek adam yetkisiyle onun gerçekleştirmiş olduğu tarihi bir açıklıktır. Bu şekilde bir yönetim anlayışını, kuruluş aşamasının bir zorunluluğu olarak değerlendirme çabaları varsa da, istiklalin kazanılmasında ve cumhuriyet sistemine geçilmede Anadolu halkının geniş desteğinin olduğu unutulmamalıdır. Burada halkın iradesi dışında onu zoraki dönüştürmeye yönelik bir güç kullanılması, cumhuriyet ve demokrasi gibi anlayışların dışında, sert bir sultalığı akla getirmektedir. Osmanlı padişahlarının tahta geçişlerinin nişanesi olarak taç giyme veya kılıç kuşanma merasimlerinin yerini, şapka takma ve onun tamamlayıcı Batı tarzı kıyafetleri giyme şölenleri almıştır (Mustafa Sabri Efendi, 2017, 19). Üstelik halkın da buna uyması zorunlu kılınmıştır.

Büyük bir fedakârlıkla Kurtuluş Savaşı'nı vermiş olan Cumhuriyetin kurucularının, bu özgüven ve duygusallık içerisinde her konuda halk ve devlet için en doğru kararı aldıklarını düşünmüş olmaları ve bütün yaptıkları konusunda halktan onay beklemeleri anlaşılabilir bir durumdur. Nihayet Mustafa Kemal Paşa'nın da *Nutuk'ta* şapka iktisası ile ilgili yapılanları anlatırken böyle bir haleti ruhiye içerisinde olduğunu göstermektedir: "Efendiler, milletimizin başında cehil, gaflet ve taassubun ve terakki ve temeddün düşmanlığının alâmetifarikası gibi telakki olunan fesi atarak onun yerine bütün medeni âlemce serpuş olarak kullanılan şapkayı giymek ve bu suretle, Türk milletinin medeni hayat-ı içtimaîyeden, zihniyet itibarıyla de hiçbir farkı olmadığını göstermek bir lâzime idi...taassup ve irtica hisleri, nihayet birkaç yerde, yalnız birkaç mürtecinin, İstiklal Mahkemelerinde hesap vermeleriyle söndü" (Atatürk, 1969, 895-96). Ancak burada cehil, gaflet ve taassubun ve terakki ve temeddün düşmanlığının alâmetifarikası gibi telakki olunan fese bakış açısı onu takanlara ait değildir. Diğer yandan

şapka iktisasına karşı olan insanların fes diye bir istek ve direktmeleri de söz konusu değildir. Bu konuda itirazı olmuş olan insanların karşı olduğu, gayrimüslimliğin alâmetifarikası olarak algılanan şapkayadır. Burada akli ve vicdani en çok zorlayan, şapka gibi terakki konusunda niçin önemli olduğunun hem ontolojik, hem de epistemolojik cevabı bulunamamış önemsiz bir konuda halkın üzerine bu kadar gidilmesinin, izlenen en doğru ve tek yol olduğunu savunmanın bilimsel ve vicdani zorluğudur. O dönemde şapka iktisasına karşı olanların aynı zamanda terakki ve inkişafa da karşı oldukları şeklinde gazetelerde de yer bulan bir yaklaşımın (Ahenk, 1341, 20 Ağustos), siyasal bir anlam taşıdığını kabul etmekle birlikte, bilimsel açıdan bir gerçekliği veya haklılığı taşıdığını söyleyebilmek kolay değildir.

5. Şapka İnkılâbının Toplum Üzerindeki Etkileri

Fesin üzerinden bir asra yakın zaman geçtiği halde Rumeli ve Anadolu halkının şehirlerde oturanlardan haylisi, köylülerin hemen hepsi ya abani, ya başka türlü sarıklı idi. Bu hoca sarığından farklı olmasına rağmen yine de bir sarıktı (Atay, 2012, 499). Bu yüzden şapka iktisası ile asıl maksadın fesi kaldırmaktan öte, millete şapka girdirmek olduğunu söylemek daha çok gerçeğe uygun düşmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın 27 Ağustos 1925 tarihinde İnebolu'da Türk Ocağı'nda şapka ile ilgili açıklaması kısa sürede memleketin her yanına yayılmıştır. 1 Eylül'de Kastamonu ve İnebolu ziyaretlerinden Ankara'ya dönen Mustafa Kemal Paşa'yı, şapka takan ve onu benimseyen bir topluluk karşılamıştır (İmece, 1959, 69). Ancak bunlardan bazılarının bu sayede bir menfaat elde etmek veya hayatta kalmak isteyenler olduğu da unutulmamalıdır. İlk havadisi duyar duymaz başına şapka giyerek İstiklal Mahkemesi'ne geldiği için *Vakit* muhabirini huzurundan kovan ve hapsedirmeye kalkışan Afyon milletvekili Ali (Çetinkaya) Bey'in, Mustafa Kemal'in şapka ile İnebolu'dan Ankara'ya gelişini başında şapkası ile karşılayanlar arasına girmesi (Atay, 2012,502), koltuğu koruma, meslekte yükselme ve gözden düşmeme adına birden ilkelerden vazgeçmenin bir göstergesi olarak da görülebilir. Diğer bir bakışla hayatta kalabilmenin travmatik bir etkisi olarak da kabul edilebilir.

Şapka İnkılabı'ndan bir zaman sonra Mustafa Kemal Paşa'nın sofrada arkadaşlarından Falih Rıfkı Atay, şapkanın daha kolay kabul edileceği İzmir gibi yerlerde ilk kez giyilmeyip de neden taassubun (ne demekse) yoğun olduğu Kastamonu'da giyilmesinin tercih sebebinin sorduğunda, Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı şu şekilde olmuştur: "İzmir tarafı halkı beni birçok defa gördü. Eğer orada şapka giysem, bana değil, şapkama bakarlardı. Beni ilk defa görenler ise şapkamla olduğum gibi kabul ettiler" (Atay, 2012, 502). Buradaki gerçek ise, İstiklal Mahkemeleri'nin gölgesinde ve hayatta var olup olmama tehlikesi karşısında zaten halkın şapkaya nasıl bir tepki göstereceğinin açık olmasıdır. Şapka giymek İslam dinine göre küfürdür demek mümkün değildir. Bu dinin dışında o zamanki halkın bir algısı meselesidir. Kurtuluş Savaşı'nda kâfiri denize döktüğüne inanan ve bununla tekrar özgüven sağlayan bir millete, onun kâfir alâmetifarikası olarak gördüğü şapkanın ve yine onun rızasının dışında ve inandığı değerleri hiçleştirilerek zorla kabul ettirilmesi elbette ki zihin dünyasında bir travma veya gönül dünyasında bir kırgınlık yaratmıştır. Hem dini ve hem de sosyal açıdan şapka giyilmesinin bir sakıncası olmamakla birlikte, kanunla ve zorla halka giydirilme çabası insan hakları ve siyasal anlayış açısından sorunlu bir durumdur.

Devlet tarafından halkın terbiyesi, bütün inkılâpların yerleşmesinde kullanılan bir yöntem olmakla birlikte, bu en yoğun olarak şapka inkılâbında kullanılmıştır. Bunun tipik bir örneği o dönemde Kütahya ili Terziler Köyü'nde yaşanmış olan ilginç veya trajikomik bir hadisede de görülmektedir. Üstelik bu olaylar lokal veya kişisel bazı jakobenik uygulamalar olmayıp, devletin genel anlayışının yansımaları olarak vuku bulmuşlardır. Kütahya valisi Sedat Erim Bey'in bugünkü adı ile İçişleri Bakanlığı'na (Dahiliye Vekaleti), bakanlığın da Başbakanlığa (Başvekalet) gönderdiği bir yazı (Bkz. BCA, BKKK, 030,10 /128.923.10-1.4.1936), şapka iktisasının uygulamasına dönük olarak devletin tavrını ortaya koymaktadır. Bu belgeye göre, *Aslanapa* nahiye müdürü ile karakol komutanı olan bir onbaşı köyleri teftişe çıkmışlardır. Ancak sonradan yapılan araştırmada nahiye müdürünün teftişe değil, yakını olan bir kadını ziyarete gittiği anlaşılmıştır (Sakal, 2007, 1308-1318). Terziler Köyü'nde 18-20 yaşlarında İsmail adındaki bir gencin başındaki boncuklu bir terliği -ki bu, keten ve pamuktan terlemeye karşı yapılmış delikli ve hafif yöresel bir başlıktır- müdür başından alıp yırtarak yere atmıştır. Anlam veremediği bu durum karşısında gencin yerden aldığı yırtık başlığı tekrar başına takmasına kızan müdür, askerlere emrederek terliğin gencin başından alınmasını istemiştir. Ancak genç bıçağını da çekerek bu duruma direnmiştir. Olayı gören gencin diğer arkadaşları da gelerek genci müdürün gazabından kurtarmışlardır. Bunu devlete bir başkaldırı olarak gören müdür ve jandarma onbaşı diğer köylerdeki bekçi ve korucularla nahiyeden askeri birlikleri takviye olarak çağırılmışlardır. Bu kadarla kapatılmayan ve vilayete aksettirilen olayla ilgili olarak, vali ve merkez bölük komutanı hatırı sayılı bir müfreze eşliğinde bir otomobille derhal olay yerine intikal etmişlerdir. İsmail ve arkadaşları kısa sürede derdest edilmişlerdir. Valinin olaya bakışıyla, devletin temsilcisine bir saldırı olan bu durum aynı zamanda devrim kanunlarına karşı hala bir mukavemeti de göstermektedir. Her zaman olduğu şekilde "mehabetli"

devlet güçleri muzafferane bir şekilde “suçluları” evlerinden ve kırsal kesimde saklandıkları yerlerden çıkararak toplamış ve adalete teslim ederek (Sakal, 2007, 1308-1318) devleti ve onun kanunlarını kurtarmışlardır. Ancak devletin ve onun mümessillerinin halka bu şekilde davrandığı bir ortamda, o halkın bu korku içerisinde hangi özgüvenle yeteneklerini ve eleştirilerini ortaya koyacağına cevabı oldukça karanlıktır. Üstelik halkın yönetimi ve egemenliği anlamına gelen bir cumhuriyet yönetiminde bunların yapıyor olması, o cumhuriyetin *halksız bir cumhuriyet* olduğu ironisini ortaya koymaktadır.

“Şapkanın benimsenmesi, giyilmesinden çok daha uzun sürmüştür. Pek iyi hatırlıyorum: Ekim ayı sonlarına kadar fôtr ve melon biçimlerine alışan iç sokaklar halkı, bizi ilk defa silindir şapka ile gördükleri vakit peşimize takılmışlardır. Bazı pencerelerden “-Gavurlar!” iltifatını da işitmiştik” (Atay, 2012, 503). Falih Rıfkı gibi daha pek çok insanın anılarında belirtmiş olduğu üzere, ilk şapka takan insanların sokakta yürürken, halkın geniş kesimleri tarafından sanki önlerinden bir domuz geçiyormuşçasına birbirlerini dürterek gösterilmelerine (Çelenk, 1997, 30-31), bir cehalet veya taassuptan öte bir medeniyet değişimine zorlanan bir milletin itirazı veya krizi olarak bakmak gerekmektedir. Çünkü medeniyetler bazen semboller üzerinden ayrışır. O dönem için Batı medeniyetinin en belirgin göstergelerinden biri ise tartışmasız şapkadır.

“Şapka, Kemalizm’i Osmanlı islahat hareketlerinden tavizci ve muvazaacı olmamak karakteri ile ayrılmaktadır. Mustafa Kemal, geri bir memlekette medeniyet meselesi halledilmedikçe hiçbir meselenin halledilemeyeceğini biliyordu. Şarklı-Garplıya inanmıyordu. Ya şark, ya Garp vardır. Garp medeniyetinin temeli, hür tefekkürdür. Şapka bir başlık taklidi değil, tefekkür inkılâbının bir sembolü idi”. Bu inkılâp, müspet ilme dayanan ilkökul eğiti ile köyde halkın derin köklerine kadar inmeli idi. Ömrü buna yetmedi (Atay, 2012, 503). Burada medeniyet veya tefekkür ile şapka arasında bağlantılı kurulmasının çok ilginç olduğu belirtilmelidir. İbn Sina’lar, İbn Rüşd’ler şapkasız tefekkür etmişlerdir. Diğer taraftan Batı’da şapka tefekkürü değil, tefekkür şapkayı doğurmuştur. Köylerde medeniyeti oturtmanın olmazsa olmazı olarak şapkanın görülmesi, bir bakış açısı yanılığası olarak değerlendirilebilir. Köylünün daha iyi ürün alabileceği teknolojinin köyüne gelmesine bir itirazı söz konusu değildir. Ayrıca eğitimde medeniyet ölçüsü olarak şapkanın işlenmesi yerine, matematik ve felsefe başta olmak üzere iyi bir eğitimden söz edilmesi hem aklın ilkelerine, hem de sosyal hayatın mantığına daha uygun olurdu. Halkın özünü hiçleştirmeden böyle bir yaklaşımın, zaman içerisinde şapka başta olmak üzere varsa diğer taassuplara karşı da bakış açısını değiştireceğini belirtmek gerekmektedir. Ya Doğulu olunur, ya da Batılı, tezinin altı doldurulmuş hiçbir gerçekliği de ortaya konamamıştır. Bir milletin kendi isteği dışında medeniyet değiştirmesine da tarih başka yerde şahit olmamıştır.

Mustafa Kemal Paşa’nın 30 Ağustos 1925’te halkı şapka ile selamlaması ve giyilmesini tavsiye etmesinden, Şapka İktisası hakkında 671 sayılı kanunun çıkartılmasına kadar (25 Kasım) geçen üç aylık sürede, büyük şehirlerdeki memurlardan başlayarak okuryazar gruplar arasında şapka yayılmaya başlamıştır. İlk günlerde acemilik bazı gülünç görünümlere de yol açmıştır. Gerçekten şapkanın gerekliliğine inanmış küçük bir azınlığın haricinde, hayatta kalma veya göze girme telaşına dönük alelacele şapka giymelerde, bazen şapkaların önünü arkasına doğru giymeler, bilinçsizce kadın şapkaları takan erkekler yabancıları gülmekten kıracak kadar bir eğlence kaynağı oluşturmuştur (Mango, 2018, 505). Fakat yasanın çıkmasının hemen ardından gülünç acemiliklerin yerini pek çok yerde acıklı tablolar almaya başlamıştır (Tunçay, 1992, 150). Hâlbuki her hangi bir yenilikte ilk başlarda bir takım acemilikler olsa bile, yasal çerçeveye büründürülmeden serbest bir ortamda sosyal hayatın akışına bırakılması durumunda, toplumun gerilmesinin ve bölünmesinin önüne geçilerek sonuç olmak daha pragmatik ve akıllıca bir yoldur. Üstelik böyle bir durumda yeniye açılan toplumun, yerli ve milli izleri de ilave ederek taklitten öte kendine özgü orijinal bir yaratıcılığı ortaya çıkarması da daha çok mümkündür. Ancak pek çok yenilikte olduğu gibi şapka konusunda da bir an önce sonuca varılmak istenmesi, bu şekilde hasarsız gelişmenin önüne geçmiştir. Zira şapka konusunda halk ikna edilebilir; ancak karşı olduğu için insanların canından olması, modernliğin, saf aklın vidanın ve en önemlisi egemenliğin halkta olması ilkelerine uygun olmadığı söylenebilir. Şapka takılmasının serbest bırakılması durumunda, azınlıkta kalacak olan şapka takanların geniş halk kitleleri tarafından kerih görülebileceği endişesi (Mustafa Sabri Efendi, 2017, 55), bazı kesimlerde şapkayı zorunlu hale getiren önemli sebeplerden bir olarak görülmüştür.

Şapka İnkılâbı, bütün inkılâplar arasında vatandaşı en çok etkileyen ve sarsan değişiklik olmuştur. Şapka kanunu çıkar çıkmaz bütün yurt sathında bir kasırğa etkisi yarattığından bahsedilebilir (Bozgeyik, 1993, 17). Çünkü başı açık gezmeyi veya Batı tipi şapka giymeyi, yerleşik değerlere olduğu kadar inanca da aykırı gören insanlar, memleketin pek çok yerinde tepkilerini ifade eden birçok eylemlerde bulunmuşlardır (Alkan, 2012, 71). Gayrimüslimliğin nişanesi olarak görülen şapkanın Türk milletinin ezici çoğunluğu tarafından istenmediği bir gerçekliktir (Mustafa Sabri Efendi, 2017, 39). Zira bazı yabancı yazarlara göre de, Türklerin kıyafetleri ve özellikle de başlarına taktıkları başlık, onları en çok Hıristiyanlardan farklı kılan şey anlamına gelmekteydi (Lewis, 1959, 89). Şapka giymek millete zorunlu hale getirilirken, onun istek ve

iradesi hiç dikkate alınmamıştır. Hâlbuki her rejimde önemli olmakla birlikte cumhuriyet rejiminde halkın istek ve iradesinin yönetim anlayışında yansıtılması bir zorunluluktur.

Şapka takmanın dinin özüne aykırı olmadığı ve tepkilerin anlamsız olduğu şeklindeki tezlerin, şapka iktisası ile ilgili maksat ve uygulamalar açısından doğru olmadığını göstermektedir. Buradaki asıl maksadın medeni kabul edilen Batılılara benzemek olduğu açıktır. Bu Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıda tamamı verilen, "...şapkayı giymek ve bu suretle, Türk milletinin, medeni hayatı içtimaiyeden, zihniyet itibariyle de, hiçbir farkı olmadığını göstermek bir lâzıme idi" (Atatürk, 1969, 895) cümlesinde de açıkça ifade edilmektedir. Şapka, Türk halkının daha rahat, daha sık ve daha sağlıklı olması için dayatılmamıştır. Laikleşme çabalarının tamamlayıcı unsurlarından biri olarak görülmüştür. Bununla ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa, *Nutuk*'ta Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ilk programına dair değerlendirmede bulunurken Şapka iktisasını Cumhuriyet'in Batılılaşması konusunda önemli adımlarından bir olarak görmektedir (Atatürk, 1969, 718). Bu noktada dikkate alınmayan ise, Müslümanın inancında benzemek kastıyla gayrimüslim gibi giyinmenin yasaklanmış olmasıdır. Çoğunluğu Müslümanlardan mürekkep bir toplumda bunun hiçbir önemini olmadığını söylemek ise, hak, hürriyet ve insan onuru açısından izahı sıkıntılı bir durumu ortaya koymaktadır. Hâlbuki *Nutuk*'ta, konuyu Meclis'te temel haklar ve kişi dokunulmazlığı çerçevesinde ele alarak eleştiren Bursa milletvekili Nurettin Paşa başta olmak üzere, söz konusu yasaya eleştiri getirenler gericilikle suçlanmış ve bu konuda İstiklal Mahkemeleri'nin başta idamlar olmak üzere aldığı kararlar övgüyle hatırlanmıştır (Atatürk, 1969, 895-96). Mustafa Kemal Paşa Kastamonu konuşmasında, medeni olma hakikatinin zorunluluğunu idrak edemeyen zihniyetlerin tarumar edileceğinin zaruriliğinden bahsetmiştir (Aytaç, 1986, 145). Şapka ile ceketin aynı olduğu, fakat benzer tepkinin ona gösterilmediği eleştirisi ise, benzeme kasti ile benzerlik durumunun farklılığı açısından geçerli bir temele oturmamaktadır.

Bugün hala Anadolu'da yoğun olarak görülen kasketin bile, hükümetin zorunlu kıldığı Batı tarzı şapkayı içine sindiremeyenlerin, travmatik bir ruh hali içinde, alelacele keşfettiği uzlaştırıcı bir serpuş modeli olarak ortaya çıkardıklarını da belirtmek gerekmektedir (Alkan, 2012, 71).

Hükümet, Şapka İnkılâbı'na karşı olan tepkileri ortadan kaldırmak için, İstiklal Mahkemeleri'ni kullanmıştır. Ancak Şapka kanununa muhalefetin cezası, şapka aleyhtarlığını bastırabilmek için oldukça ölçsüz uygulanmıştır. Şapka Kanununa karşı direnenlere yapılan ithamlar bağlamından koparılarak, Şeyh Sait İsyanına destek vermek, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın emellerine ulaşmasına yardımcı olmak, kurulu düzene muhalefet ve dini siyasete alet etmek gibi suçlamalara muhatap olmuşlardır. Şapka Kanununa karşı muhalefet ederek cürüm işleyenlere -eğer bir cürüm varsa- hiçbir şekilde orantılı sayılmayacak şekilde çok şiddetli cezalar verilerek muhatapları sindirilmiştir (Alkan, 2012, 71).

Şeyh Sait isyanı ve Şapka Kanunu muhaliflerinin yargılanması ve birçoğunun idam edilmesi, İstiklal Mahkemeleri'nin bir resmi terör ve korku aracı olarak zihinlerde kalmasına yol açmıştır. Yaptıklarıyla Cumhuriyeti ve rejimi kurtardıkları zehabına kapılan mahkeme üyelerinin bu icraatları sebebiyle, siyaset çevrelerinde büyük itibar görmeleri ise, ayrıca halkın vicdanında derin yaralar açmıştır (Alkan, 2012, 75).

Şapka takmayı pek arzu etmemekle birlikte, işini kaybetmemek ve selamette olabilmek adına özellikle memur çevresinde elbette ki şartların mecbur bırakmasıyla şapka konusunda ikiyüzlü bir tavır gelişmiştir. Sivas'ta çıkan hükümet yanlısı Kızılırmak isimli yerel gazete, Şapka İnkılâbını savunurken, bu zorlama karşısında halkın ikilemini veya korkusunu da ortaya koymaktadır. Bu yazıda inkılabın uygulanmasının yarattığı bazı travmalar şu şekilde anlatılmaktadır: "Gündüz akşama kadar şapkalı iken, akşamüzeri fesli olarak çarşıya çıkanlar...şapkasını rüzgara kaptırıp da arkasından koşanlar...şapka mı giysem, azalıktan mı çekilsem, imam mı olsam diye istihare (namazına) yatanlar...başına fötr şapka koyarak, kravatsız gömlek ve basık pabuçla asri kıyafetli memurlar...Ermenilerin hayırlı sabahına mükabele edip de Türk'ün şapkası var diye selamını almayan softalar...acayip ve garip şekilli kasketliler..." (Kızılırmak, 1925, 20-29 Teşrinisani ve 10 Kanunuevvel)

Türk tekstil imalatının henüz Batılı anlamda şapka üretmediği ve memleketin pek çok acil sorununun bulunduğu bu dönemde, İtalya'dan ithal edilen panama türü fötr şapkalar için oldukça yüklü paralar da ödenmiştir. Şapka inkılâbına olan tepkilerin sadece ecnebileşmeye dönük olmadığı, meselenin dönemin fakir halkını derinden etkileyen bir iktisadi yönünün de bulunduğunu gözden kaçırmamak gerekmektedir. Samimi olarak, korkudan veya menfaati gereği bu şapkayı takmak isteyenler bir serveti de gözden çıkarmak zorundaydılar. Panama denilen ve İtalya'dan ithal edilen yazlık şaplar için, Reşat altının 845 kuruş olduğu bir ortamda, taliplisi bu şapkalar için 10-14 lirayı gözden çıkarması gerekiyordu (Ergin, 1978: 171). Bu parayı bugünün rayiç bedeli ile yazmak veya zikretmek, sağduyunun epey ötesinde kalan trajikomik bir hal olarak görülebileceğinden bu kadar izahat kâfidir. Şapka İnkılâbı çok geçmeden bu sektöre el atan Türkiye Cumhuriyeti'nin gayrimüslim vatandaşlarını da zengin etmiştir. Bu inkılâpla hatırı sayılır bir servete kavuşan Vakko'nun sahibi Vitalı Hakko, durumu inkılâbın sahiplerine şükranlarını da sunarak şu

şekilde bir gazeteye ifade etmiştir: “Bu hale gelişi Atatürk’e borçluyum. 1925’lerde Kemal Atatürk giyim kuşam reformu yaptığında Türkiye’de bu alanda yeni bir dünya açıldı. Şapka reformuyla çarşafın ve fesin atılmasıyla ilk aklıma gelen şey, şapka yapmak oldu. Kapalıçarşı’da bir dükkân açmıştık. Şapkaları gece hazırlar, gündüz satardık. Cumartesi günleri kuyruk olurdu. Öyle kuyruk olurdu ki, izdihamı önlemek için polis çağırırdık” (Milliyet, 1988, 21 Mart). Şapka almak için sıraya giren bu insanların çoğunluğunun hayatta kalmak veya makbul vatandaş olmak adına bu çileye katlandıkları da dramatik bir gerçekliktir.

Şapka iktisasının Türkiye’de bilim ve teknoloji bağlamında Batılı bir anlayışı yerleştirerek bir zihniyet değişimine yol açtığı kesinlikle meçhuldür. Ancak söz konusu inkılâbın bu memlekette yarattığı korkunun haricinde, ilk ve somut en belirgin sonucunun, zaten fakir olan Türk halkının aleyhine olması, Avrupalı şapka üreticilerinin daha da zenginleşmesi (Adıvar, 1995, 120) gibi garip bir durumu ortaya çıkarmış olmasıdır. Öte yandan Kurtuluş Savaşı sonrası Anadolu halkının giyim konusundaki pejmürdeliğinde –eğer gerçekten öyle ise- önemli bir etkenin de yoksulluk olduğu söylenebilir. Zoraki bir anlayış ile milletin kendi özgünlüğünü kaybetmesine ve özgüven yitirmesine yol açabilecek bir yöntem yerine, ekonomik refahın artması ve buna bağlı olarak kabul edilebilirlik şartlarının oluşmasının beklenmesi daha kötü bir yöntem olarak gözükmemektedir.

Şapka İnkılâbında halkın bakış açısının dikkate alınmaması Rıza Nur’a göre, büyük bir inkisara neden olmuştur. Yine ona göre, halk şapka takmayı bir gâvurlaşma olarak algılamıştır. Üstelik de ekonomik açıdan büyük bir zararı olmuştur. Fakir milletin milyonları ecnebilere aktarılmıştır. Yut dışından gelen ve ancak iki-üç frank kıymeti olan şapkalar, en düşük on liradan (120 frank) satılmıştır. Bu şapkaların çoğu kullanılmış ve zımpara kâğıdı ile temizlenmiş şapkalar (Nur, 1992, C. III, 297). Rıza Nur, Şapka fabrikası kurulmadan milli sermayenin beklenen ekonomik buhran öncesi Batı’ya aktarılmasını da eleştirmektedir (Nur, 1992, C. III, 297). Ona göre, gülünç bir yanı da olan şapka iktisasında, halk bunu istemeyerek korkudan giymiştir (Nur, 1992, C. III, 297). Çünkü Anadolu insanı o dönemde şapka takmayı Batılılara ve büyük şehirlerdeki Hıristiyan azınlıklara özgü bir başlık olarak görmektedir (Karay, 1990, 62). Şapka giymenin hiç hoş karşılanmadığı o dönemde, şapka inkılâbından hemen önce 1925 yılının başlarında İzmir’de bir öğrencinin şapka takması gâvurluk alameti olarak görülmüş ve şehirde büyük heyecana sebep olmuştur (Robinson, 1963: 84). Bu sosyolojinin zoraki değiştirilmek istenmesi, bir sahiplenme refleksiyle hem değişimi geciktirmesi, hem de halkın küsmesi ve ayrıca da halkın korkmasından kaynaklı olarak yetenek kaybına uğraması gibi başka sorunlara yol açmış olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Ancak şapka inkılâbı ile Türk halkının zihin dünyasının da değişeceğine ve Batılılar karşısında kompleksiz olarak onlar gibi medeni bir görünüme kavuşulacağı inancına tereddütsü bağlılık, şapka iktisasını gerçek bir reformun veya yeniden doğuşun sembolü ve olmazsa olmazı olarak Türk halkının karşısına çıkarmıştır.

Şapka yasasının çıktığı ilk günlerde meselenin ekonomik yönü gündeme gelmişse de, gerekli tedbirlerin alındığını ve bunun önemli bir sorun olmayacağı hükümet tarafından ileri sürülerek eleştiriler yatıştırılmıştır. Ancak sonradan ortaya çıkan tepkilerin şiddet yoluyla bastırılması karşısında, hiç kimsede şapka giymenin pahalı olabileceğini söyleyecek hal kalmamıştır. Zira anlaşılmalıdır ki, sorun fes ya da şapkayı değil, onlardan birinin giyileceği kafayı yerinde tutabilmektir (Tunçay, 1992, 150).

İnsanların asli ihtiyaçlarına zor ulaşabildiği bu dönemde, Batılı şapka imalatçıları altın bir hasat dönemi geçirmişlerdir. Gemiler dolusu fötr, panama, kasket ne varsa iştahla İstanbul’a getirilmiştir. İtalyan Borsalino kardeşlerin limanda bekleyen şapka yüklü gemileri, şapkanın zorunlu kılınmasıyla hemen gümrükten geçerek -bu fakir milletten- akıllara ziyan büyüklükte karlar elde etmişlerdir. Daha da ötesi İstanbul bir süre devamlı karnaval varmış gibi bir hal yaşamıştır. Öyle ki, erkeklerin başında kâğıt şapkalar, hatta kadın şapkaları (Paneth, 1943, 32) trajikomik bir görüntü oluşturmuştur. İtalyan Borsalino kardeşlerin, şapkanın zorunlu kılınacağı bilgisine sahip olup olmadıkları veya bu kanunun çıkmasında başka hangi etmenlerin rol oynadığı ise, bahs-i diğer bir konu olarak araştırılmaya muhtaçtır.

Bir inananın, başka bir inancın sembolünü üzerinde taşıdığı için din kardeşlerinden gayr-i müslim muamelesi görmesi, görünüşe göre hareket etmek durumunda olan bir İslam toplumu için başlı başına bir sorundur. Ancak, dinine karşı ne kadar kayıtsız olursa olsun, İslam toplumunda yaşayan birinin, “Müslümanım” dediği sürece, böyle bir duruma düşmek istemeyeceği ve böyle bir alametinin taşınmasına veya giyilmesine taraftar olmayacağı da toplum mantığı açısından anlaşılabilir bir durumdur. Üstelik birkaç yıl önce onun hâkimiyeti kabul edilmeyerek varlık savaşı verilmiş ve “gâvur” olarak öteki görülen düşmanı gibi giyilmeye zorlanması, o dönemin Anadolu halkı açısından oldukça zor bir durumdur. Benzer şekilde Kurtuluş Savaşı sürecinde halkın düşmana karşı direnme katsayısını artırmanın önemli yolu olarak, Yunan gelip şapka giydireceği ve Kur’an-ı abdesthane kâğıdı yapacağı, söyleminin kullanılması (Bozgeyik, 1993, 7), halkın bu konudaki hassasiyetinin bilindiğini göstermektedir. Burada şapka aleyhine din adına

hüküm vermiş olan dönemin âlimlerinin de, dinin şapkayı reddettiği anlayışından öte, İslam toplumunu veya geleneğini koruma adına refleks gösterdiklerini de göz ardı etmemek gerekir.

Bir asır önce, II. Mahmud'un modernleşme düşüncesinin bir yansıması olarak kafalara zorla giydirilen fes, bir asır sonra geriliğin sembolü görülüp atılarak yerine yine zorla şapka getirilmiştir. Ancak 1925'te getirilenin bir asır öncekinden farkı, kendisini İslam medeniyetine mensup görenlerin şapkayı, dini ve kültürel anlamda öteki gördükleri Batı medeniyetinin en bariz göstergesi olarak telakki ederek itiraz etmeleri olmuştur. Hem II. Mahmud'un fes giydirmesinin ve hem de 1925'te şapka iktisasının tartışmasız örtüştükleri nokta ise, kıyafetin önemli bir tamamlayıcısı olarak başlığın değiştirilmesiyle yeni bir düzenin kurulduğuna ve modern bir kıyafete kavuşulduğuna tereddütsüz inanılmasıdır. Yine her ikisinin diğer bir benzer yönü, fes'e de şapkaya da halkın karşı çıkmış olmasıdır. Çünkü alışkanlıkların toplumun iradesi dışında vesayetle değiştirilmesi, her zaman her toplumda belli bir tepkiyi doğurmaktadır. Bu anlaşılabilir sosyolojik gerçeklik için halkın suçlanması ise, toplum mantığı açısından kabul edilebilir değildir. Esasında yenilen milletler otorite tarafından bir zorlama ile değişime ve "terbiyeye" tabi tutulmuşlarsa, zaten pek çok yönüyle ve belli ölçülerde galipleri taklit etmektedirler. Bu sosyal gerçekliğin bir yansıması olarak, Batılı kıyafetler, buna Batı tarzı şapka da dâhil, herhangi bir zorlama olmaksızın Osmanlı'nın büyük şehirlerinde görülmeye başlanmıştı. Eğer şapka takmak serbest bir hal üzerine bırakılmış olsaydı, yine aynı süreç içerisinde Türk halkının önemli bir bölümünün şapka takması kuvvetle muhtemeldi. Bu yöntemle gerçekleşecek bir umumileşme, ebetteki uzun tarihi süreç içerisinde oluşan yerli tarzları da ötelemeden, yeniden çağa uygun özgün milli bir tarzı da yaratabilirdi. En azından bir milletin gelişmesine veya modern olmasına ne kadar değer kattığı tartışmalı olan şapka gibi hala tartışmalı olan bir konuda Türk halkının geniş kesimleri bir travmayı yaşamamış olurlardı. Zira Sultan Abdülhamit döneminden beri Kadıköy gibi semtlerde zaten bazı Türk gençleri şapka giymeye başlamışlardı. Bu gibi yerlerde ailelerin ekserisi- buna muhafazakâr aileler de dâhil- çocuklarına şapka takmaya başlamışlardı. Bu hal her geçen gün biraz daha yaygınlaşarak umumileşmeye doğru hızla ilerlemekteydi (Nur, 1992, C. III, 296). Ancak bir yabancının dışarıdan bakış açısıyla, şapkanın merkezde olduğu mecburi kıyafet inkılâbı ile bütün giysi biçimi değiştirilerek Türk gardırobu altüst olmuştur (Gentizon, 1983, 127). Bu zoraki ve radikal değişimin, halkın geniş kesimlerini mutsuz ederek korkuya gark etmediğini düşünmek ise, hem toplum mantığı, hem de tarihi yaşanmışlar bakımından gerçekçi değildir.

Sonuç ve Değerlendirme

Cumhuriyet'in en sembolik icraatı olan şapka inkılâbı, II. Viyana Kuşatması ve arkasından gelen peş peşe yenilgiler sebebiyle Osmanlı'nın belirgin biçimde yüzünü lale Devri'nde Batı'ya dönmesi ile başlayan uzun bir sürecin ulaştığı nihai noktadır. Bilinen en eski zamanlardan II. Mahmud dönemine kadar Türkler, iklim, çevre, din ve hayat şartlarının gereği olarak çeşitli dönemlerde birçok farklı başlıklar giymişlerdir. Ancak II. Mahmud dönemine kadar, yönetimlerin baskılarıyla herhangi bir başlık değiştirilmesi söz konusu olmamıştır. Bu dönemden sonra kültüre dönük mecburi bir yöntemle yapılmaya çalışılan yenilikler, daha önce bir medeniyet olarak değer verilmeyen Batı karşısında başlayan sürekli yenilgiler neticesinde bu medeniyetin üstünlüğünün bir hayranlık derecinde kabul edilmesinden kaynaklanmıştır. Bu hayranlık bir miyopluğu doğurduğu için, pek de iyi anlaşılamayan Batı medeniyeti yolundaki birçok yenilgi maalesef şekil ve taklitten ibaret kalmıştır. II. Mahmud'un modernlik adına memurlara sarık yerine fes'i getirmesi, yine aynı mantıkla Cumhuriyet döneminde fes'in yerine şapkanın getirilmesi şeklinde olmuştur. Her iki dönemde de yapılanın bir mecburiyet taşıması, halkta nezdinde bir tepkiye yol açmıştır. Cumhuriyet döneminde şapka iktisasının memurların dışında halkı da kapsamaması ve Türk milletinin nazarında şapkanın gayrimüslimliğin alâmetifarikası olarak görülmesine rağmen zorla giymek durumunda kalması gibi bazı nedenlerden dolayı, söz konusu inkılâp sosyolojik anlamda travmatik bir etki de yaratmıştır. Özellikle şapkanın halk tarafından kabul edilmesini sağlamak için İstiklal Mahkemeleri'nin bir baskı aracı olarak kullanılması, şapka iktisasının travmatik etkisini daha da artırmıştır. Söz konusu inkılâbın başarılmasında daha etkili bir yöntem olabilecek ekonomik refahın beklenmesi ve gönüllülük esaslı çeşitli sebeplerden dolayı dikkate alınmamıştır. Türk toplumunda Batı medeniyetinin sembolü olarak görülen şapkanın, söz konusu medeniyeti yaratan etkenlerden biri olmadığı, aksine belli aşamalardan geçen bir medeniyetin sonucu olarak ortaya çıktığı göz ardı edilmiştir. Dönemin Türk toplumunda gayrimüslim bir misafirin şapkasının Müslüman evinde temas ettiği yerlerin titizlikle dezenfekte edildiği gerçeği önemsenmemiştir. Antoine de Saint-Exupery'nin *Küçük Prenses* hikâyesinde karikatürize edilen şekliyle, şapka veya kıyafet değişikliği ile asıl medeniyet olarak kabul edilen Batı'nın, Türk insanını yeni şekliyle daha çok dikkate alıp değer vereceği düşünülmemiştir. Aşırı değer yüklenerek bir zihniyet değişimine yol açacağı düşünülen şapkanın, zorlama yöntemlerle ikame edilmeye çalışılması o dönem için halkın geniş kesimlerinde bir travma yarattığı anlaşılmaktadır. Bu ve benzeri zoraki kültür değişimleri, sonraki dönemlerde sosyolojik kamplaşmaların

sebeplerini teşkil ederek, toplumun çeşitli kesimleri arasında fay hatlarının oluşmasına ve millet enerjisinin boşa harcanmasına yol açan uygulama ve yaşanmışlar olarak tarihteki yerini almışlardır.

KAYNAKÇA

- Adivar, Halide Edip (1995). Türkiye’de Diktatörlük ve reformlar. *Türkiye Günlüğü*, Çev: Mehmet Özden, S. 37 (Kasım-Aralık), ss. 118-126.
- Aktaş, Cihan (2005). *Tanzimat’tan 12 Mart’a Kılık-Kıyafet ve İktidar*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Alkan, Ahmet Turan (2012). *İstiklal Mahkemeleri ve Sivas’ta Şapka İnkılabı Duruşmaları*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Altan, Çetin (1976). *Kahrolsun Komünizm Diye Diye*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Atatürk, Mustafa Kemal (1969). *Nutuk II (1920-1927)*. İstanbul: Milli eğitim Basımevi.
- Atay, Falih Rıfki (2012). *Çankaya*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Aybars, Ergün (1995). *İstiklal Mahkemeleri*. İzmir: İleri Kitabevi Yayınları.
- Aydemir, Şevket Süreyya (1985). *Tek Adam-Mustafa Kemal. C.III (1922-1938)*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aysal, Necdet (2011). Tanzimat’tan Cumhuriyete Giyim Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, X/22, ss. 3-32.
- Aytaç, Kemal (1986). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk Din Politikası Üzerine Konuşmalar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Bozgeyik, Burhan (1993). *Devrimler Cinayeti: Şapka Devrimi*. İstanbul: İttihad Yayıncılık.
- Bozkurt, Mahmut Esat (2008). *Atatürk İhtilali I-II*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Çelenk, Selim (1997). *Hatay’ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları*. Antakya: Antakya Gazeteciler Cemiyeti.
- Doğaner, Yasemin (2011). Atatürk Dönemi Türkiye’inde Sosyo-Kültürel Değişim. 38. ICANAS: *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, I. Cilt, Ankara: AKDTK Yayınları.
- Ergin, Feridun (1978). *K. Atatürk*. İstanbul: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.
- Erkoc, Ethem (2014). *İskilipli Atıf Hoca*. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.
- Gentizon, Paul (1983). *Mustafa kemal ve Uyanan Doğu*. Çev: Fethi Ülkü, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İmece, Mustafa Selim (1959). *Atatürk’ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Jaeschke, Gotthard (1972). *Yeni Türkiye’de İslâmlık*. Ankara: Bilgi Basımevi.
- Karay, Refik Halid (1990). *Bir Ömür Boyunca*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kısakürek, Necip fazıl (1999). *Son Devrin Din Mazlumları*. İstanbul: Büyük doğu Yayınları.
- Koloğlu, Orhan (1978). *İslam’da Başlık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Lewis, Bernard (1984). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. Çev: Metin Kıratlı, Ankara: TTK Yayınları.
- Lewis, Geoffrey (1959). *Turkey*. London: Ernest Benn Limited.
- Mahmut Bey (1341). İnkılâba Karşı Hassas Olmalıyız. *Ahenk*, 20 Ağustos.
- Mango, Andrew (2018). *Atatürk: Modern Türkiye’nin Kurucusu*. Çev: Füsün Doruker, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Muhittin Gül (1998). *Türk İnkılâp Tarihi*. Ankara: Barış Kitabevi.
- Nayır, Yaşar Nabi (1965). Atatürk’te Batı Düşüncesi. *Sümerbank Atatürk Özel Sayısı*.
- Nur, Rıza (1992). *Hayat ve Hatıralarım III*. Haz. Abdurrahman Dilipak, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Olçayto, Turhan (1984). *Diminiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne yaptı: İnkılâbımız İlkelerimiz*. Ankara: Teknik Basım Sanayi Matbaası.
- Ögel, Bahaeddin (1997). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, C. I, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Paneth, Philip (1943). *Turkey at the Crossroads: A Pictorial Record*. London: Alliance Press.
- Robinson, Richard D. (1963). *The First Turkish Republic: A Case Study in National Development*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sakal, Fahri (2007). Şapka İnkılâbının Sosyal ve Ekonomik Yönü: Destekler ve Köstekler. *Turkish Studies Dergisi*, 2/4, ss. 1308-1318.
- Saray, Mehmet ve Tosun, Hüseyin (2005). *Atatürk ve Çağdaşlaşma: Belgeler ve Görüşler*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sevin, Nureddin (1973). *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*. İstanbul: Milli Eğitim Basın Evi.
- Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi (2017). *Türkün Başına Gelen Şapka Meselesi*. Haz: Ömer Hakan Özalp, İstanbul: Derin Tarih Kültür Yayınları.
- Toynbee, Arnold J. (1927). *Survey of International Affairs 1925/I*. London: Oxford Universty Press.
- Tunçay, Mete (1992). *T.C.’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Turan, Şerafettin (1999). *Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yalçın, Bekir Sıtkı ve Gönülül, İsmet (1981). *Atatürk İnkılâbı: Kanunlar- Kararlar- Tamimler- Bildirgeler- Belgeler- Gereççe ve Tutanaklarıyla*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Yularkran, Cevdet R. (2001). *Hatıralar: Sivas Valisi Reşit Paşanın Hatıraları*. Sivas: Siskav Yayınları.